

Zbigniew A. Żechowski

"Explorations in Role Analysis :
Studies of School Superintendency
Role", Nael Gross, Ward S. Mason,
Alexander W. McEachern, New York
1958 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 14/1, 198-202

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

blach i wszyscy zdają sobie sprawę z konieczności uznania go za nieodzowny warunek istnienia grupy. W wielkiej rodzinie występuje daleko posunięty podział funkcji w zależności od wieku, płci, zainteresowań i poczucia obowiązku. Bossard i Boll podkreślają, że uzyskane przez nich wyniki badań potwierdzają słuszność tezy sformułowanej już przez Durkheima, że wraz ze wzrostem ilości ludzi żyjących wspólnie, zwiększa się podział pracy i specjalizacja wykonywanych przez nich funkcji. Podział funkcji uzależnia poszczególnych członków rodziny od siebie i tworzy consensus grupy. Im więcej osób żyje ze sobą w rodzinie, tym silniejszy consensus, tym wyższa też pozycja ojca jako jej symbolu. W wielkiej rodzinie następuje także kumulacja doświadczeń rodzicielskich, uświadomienie konieczności i zmienności zachowań poszczególnych dzieci, co znajduje swe odbicie w postępowaniu rodziców i starszego rodzeństwa.

Książkę kończą rozważania autorów podkreślające fakt intensywności procesu uspołeczniania w wielkich rodzinach. Wspólna sypialnia, jadalnia i łazienka to pierwsze nieodłączne atrybuty tego procesu. W związku z tymi rozważaniami wysuwają oni kapitalne, ich zdaniem, zagadnienie, które powinno być rozwiązane w toku dalszych badań. Czy istnieje mianowicie związek między rozmiarem grupy rodzinnej, w której wychowała się jednostka, a rozmiarem grupy roboczej, w której przystosowanie jej będzie najłatwiejsze i w której osiągnie najlepsze wyniki w swej pracy zawodowej? Inaczej mówiąc, czy wielkie rodziny lepiej przygotowują przyszłych członków liczniejszych zespołów roboczych niż rodziny małe. Znalezienie odpowiedzi na to pytanie, sądzą autorzy, może posiadać dla społeczeństwa istotne znaczenie.

Wielka rodzina nie posiada tendencji do odtwarzania się w następnym pokoleniu. Poważnym mankamentem rodziny małej jest za to niski stopień intensywności procesów uspołeczniania. Być może społeczeństwo uświadomi sobie wkrótce, że nie system wielkiej rodziny, posiadający z ogólnospołecznego punktu widzenia wiele wad i nie system rodziny małej, ale system rodziny pośredniej z ilością dzieci od czterech do pięciu daje najlepszą gwarancję wychowania zdrowych psychicznie i wartościowych obywateli. Będzie to jednak możliwe jedynie wówczas, stwierdzają autorzy, gdy prawdziwość hipotezy o wpływie wielkości grupy rodzinnej na uspołecznienie dzieci znajdzie swe potwierdzenie w wynikach dalszych, systematycznych badań.

Zbigniew Korszyński

PSYCHOLOGIA SPOŁECZNA

Nael Gross, Ward S. Mason, Alexander W. McEachern, *EXPLORATIONS IN ROLE ANALYSIS: STUDIES OF THE SCHOOL SUPERINTENDENCY ROLE*. Wyd. 1, New York 1958, J. Wiley and Sons, ss. XIV, 379.

Praca Grossa, Masona i McEacherna zwraca na siebie uwagę tym, że powstała jako rezultat badań empirycznych mających na celu weryfikację pewnej teorii, ściślej — koncepcji teoretycznej: koncepcji roli społecznej. Tom składa się z dwu części. Pierwsza — teoretyczna — omawia problemy koncepcyjno-terminologiczne związane z badaniem ról społecznych. Druga — mająca charakter sprawozdania z badań empirycznych — zawiera sformułowania zasadniczych hipotez oraz weryfikację tych hipotez, dalej refleksje metodyczne i teoretyczne oraz wnioski i postulaty pod adresem dalszych badań w zakresie problematyki roli. Uzupełnia tom 41-stronicowy Appendix, w którym pomieszczono materiały badań (opracowania statystyczne) oraz skale miernicze wraz z komentarzem do nich.

W części pierwszej pracy (rozdz. I—V) autorzy wychodzą od stwierdzenia, że koncepcja roli ugruntowała się w szeregu dyscyplin społecznych, zwłaszcza w socjologii, psychologii społecznej i antropologii kulturalnej (etnologii). Uczni często używają terminu „rola” jako kluczowego pojęcia w schematach koncepcyjnych używanych w badaniach struktury i działania układów (systemów) społecznych¹ oraz przy wyjaśnianiu zachowania się jednostek. Jednakowoż — zdaniem autorów — mimo częstego używania i nadużywania pojęcia roli, nikt nie zadawał sobie trudu sprecyzowania tego pojęcia, lub zbadania jego teoretycznej i heurystycznej użyteczności. Dokonanie tego wysiłku jest właśnie zamierzeniem autorów.

W rozdziale drugim autorowie dają szczegółowy przegląd definicji pojęcia „rola”, rozpatrując prace szeregu czołowych autorów². Idą w tym za systematyzatorskim artykułem Neimana i Hughesa³. Celem tej interesującej analizy jest wydobycie wspólnych tym definicjom elementów treściowych, potrzebnych autorom dla zbudowania w rozdz. IV własnego „języka ról”, niezbędnego przy przedstawianiu wyników badań empirycznych. Kończącym wnioskiem tych semantycznych rozważań jest teza: „Trzy podstawowe idee, które występują w większości rozważanych koncepcji, jeśli nie w samych definicjach „rol”, są następujące: indywidua (1) umiejscowione społecznie (2) zachowują się (3) ze względu na (określone) oczekiwania” (s. 17). Każda z tych idei jest w dalszych częściach pracy szczegółowo analizowana.

Rozdział III jest właściwie wielką polemiką z analizowanymi poprzednio autorami⁴. Punkt wyjścia tej polemiki stanowi stwierdzenie, że w antropologii kulturalnej, psychologii społecznej i socjologii bardzo często w koncepcję roli uwikłane jest założenie, że w „społeczeństwie” lub w „grupie” występują zgodne oczekiwania co do zachowania się jednostek zajmujących określone pozycje społeczne. To założenie — samo warte zbadania pod kątem pytań: „zgoda na co?” i „pomiędzy kim?” — autorowie nazywają „postulatem zgodności co do ról” (*the postulate of role consensus*). Następnie autorowie rozważają kluczowe koncepcje antropologii kulturalnej — takie np. jak „kultura”, „typ” i „rys” kulturowy — analizując zwłaszcza prace Kluckhohna⁵, Lintona i Murdocka⁶; w analizie tej chodzi o wykazanie, o ile „postulat zgodności co do ról” — a więc owo założenie — uwikłany jest w wymienione kluczowe koncepcje jako aktywny ich komponent. Rozważenie metodologicznych i teoretycznych kłopotów oraz słabych stron antropologii kulturalnej w tym zakresie, kończy się sformulowaniem: „... nic dziwnego, że intuicyjnie zadowalające sformułowania antropologów na temat idealnych rysów społeczeństwa bywają niekiedy traktowane jako raczej artystyczne niż naukowe” (s. 30). Dalej następuje analiza podobnych

¹ W tej funkcji posługuje się koncepcją roli społecznej np. Talcott Parsons. Zob. jego *The Social System*, Glencoe 1951, Free Press, zob. także: T. Parsons, E. A. Shils (Ed.), *Toward a General Theory of Action*, Cambridge 1951.

² Wśród prac tych, obok wspomnianych dzieł T. Parsonsa, wymienić należy m. in.: R. Linton, *The Study of Man*, New York 1939; R. Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York 1945; T. M. Newcomb, *Social Psychology*, New York 1951; J. W. Bennett, M. M. Tumin, *Social Life, Structure, and Function*, New York 1948; K. Davis, *Human Society*, New York 1948.

³ Zob. L. J. Neiman, J. W. Hughes, *The Problem of the Concept of Role ...*, Social Forces, vol. XXX, 1951.

⁴ Chodzi tu o krytykę m.in. dzieł wymienionych w przypisach 1 i 2.

⁵ C. Kluckhohn, H. A. Murray, *Personality in Nature, Society and Culture*, New York 1948, oraz C. Kluckhohn, *Culture and Behavior*, w pracy pod red. G. Lindzey, *Handbook of Social Psychology*, vol. II, Cambridge 1954.

⁶ G. P. Murdock, *Sociology and Anthropology*, w pracy pod red. J. Gillina, *For a Science of Social Man*, New York 1954.

kłopotów na terenie psychologii. Ważnym jej momentem jest krytyka (na s. 33—34) zdefiniowania „roli” przez Newcomba, któremu wytknięto wieloznaczność i niekonsekwencję. Przechodząc na teren własny — teren socjologii — autorowie jeszcze raz przeglądają ujęcia Wilsona i Kolba⁷, Maeda, Camerona⁸, Lindesmitha i Straussa⁹, Cottrella¹⁰, Parsonsa, Stouffera¹¹ i Homansa¹², snując refleksje nad tym, jakie ujęcia koncepcyjne najłatwiej poddane być mogą empirycznej weryfikacji. W ogóle chodzi w rozdz. III o krytykę zamętu, który wyraża się m. in. pojmowaniem „roli” bądź jako obiektywnego „miejsca” w społeczeństwie (w takim razie „rola” byłaby tym samym co „pozycja”), bądź jako oczekiwanego od zajmujących daną pozycję zachowania się, bądź jeszcze inaczej.

Mając na celu zbudowanie specyficznego słownictwa, które dałoby się stosować zarówno w badaniach nad rolami społecznymi indywidualuów ludzkich, jak też nad rolami jednostkowych i masowych, kulturalnych i społecznych zjawisk, autorowie w rozdz. IV dochodzą do zbudowania definicji dwunastu kluczowych pojęć. Każda z podanych definicji scala elementy treściowe, występujące w koncepcjach ról analizowanych poprzednio autorów, oraz w koncepcjach E. T. Hillera¹³ i R. K. Mertona¹⁴, każda jest zarazem owocem drobiazgowych rozróżnień semantycznych i subtelnego rozpatrywania konkretnych ról społecznych. Czyny to je pomysłowymi i oryginalnymi.

W rozdz. V wskazano na różne możliwości stawiania pytań w zakresie problematyki ról oraz wykazano — niejako „po drodze” — istotność takich zagadnień, jak np.: czy i o ile zgodność w zakresie oczekiwań (lub: jednakowe pojmowanie ról) wpływa na dobre funkcjonowanie grup, czy istnieje w grupach „optymalny” stopień zgodności, jaki jest najniższy stopień zgodności, nie pociągający jeszcze dezintegracji grup (s. 74).

Pomostem między pierwszą a drugą częścią dzieła jest rozdział VI. Wyjaśnia on, dlaczego dla analizy problematyki ról społecznych wybrano populację superintendentów¹⁵ i członków komitetów szkolnych (*school board members*), w jaki sposób dobrano próbkę losową tych populacji oraz jaką przyjęto procedurę gromadzenia danych i skalowania ich.

Część druga pracy jest czymś więcej niż sprawozdaniem z badań. Rozdziały VII, X i XIV łączą rozważania metodyczne (operacyjne) — niezbędne jako wprowadzenie do rozdziałów sprawozdawczych — ze spostrzeżeniami teoretycznymi, na których wykorzystanie nie było miejsca w referowanych tu badaniach. Główne problemy części drugiej pracy, to:

1. zagadnienie zgodności w zakresie pojmowania ról społecznych (*role consensus*) przez obie badane populacje — superintendentów i członków komitetów szkolnych, (rozdz. VII—IX);

2. zagadnienie zgodności w zakresie pojmowania ról przez małe grupy, złożone bądź z superintendentów i członków komitetu szkolnego, bądź tylko z członków komitetu danej szkoły (rozdz. X—XIII);

⁷ L. Wilson and W. L. Kolb, *Sociological Analysis*, New York 1949.

⁸ N. Cameron, *The Psychology of Behavior Disorders*, New York 1947.

⁹ A. R. Lindesmith, A. L. Strauss, *Social Psychology*, New York 1956.

¹⁰ L. S. Cottrell, *The Adjustment of the Individual to His Age and Sex*, „American Sociological Review”, vol. VII, 1942.

¹¹ S. A. Stouffer, *An Analysis of Conflicting Social Norm*, „American Sociological Review”, vol. XIV, 1949.

¹² G. C. Homans, *The Human Group*, New York 1950.

¹³ E. T. Hiller, *Social Relations and Social Structures ...*, New York 1947.

¹⁴ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, Ill. 1956.

¹⁵ Nie znam odpowiednika stanowiska superintendenta szkolnego w polskim ustroju szkolnym, przeto w dalszym ciągu używać będę terminu angielskiego „superintendent”.

3. zagadnienie czynników kształtujących aktualne (faktyczne) zachowanie się ludzi zajmujących określone pozycje społeczne — pozycje superintendenta lub członka komitetu szkolnego (rozdz. XIV);

4. zagadnienie konfliktów w zakresie pełnienia ról społecznych (rozdz. XV—XVII).

Wąskie ramy recenzji nie pozwalają na zreferowanie nawet ważniejszych hipotez sprawdzonych w pracy, wniosków indukcyjnych, pomysłów teoretycznych i postulatów pod adresem przyszłych badań, których autorowie nie skąpią w każdym rozdziale. Sygnalizuję tylko — jako ciekawsze dla piszącego te słowa — np. rozróżnienie „roli” (*role*) od „części składowych roli” (*role segments*). To rozróżnienie umożliwiło autorom zbadanie czynników, które wpływają na odmienne pojmowanie danej roli wśród osób zajmujących tę samą pozycję społeczną. Jednym z owych czynników okazała się przynależność do różnych pod względem wielkości formalnych organizacji (rozdz. IX, s. 152—153). Dalej, w rozdz. XI poddano interesującej krytyce znany i uznawany pogląd Rieckena i Homansa¹⁶, wedle którego długotrwałość czasowa oddziaływania wzajemnego członków grupy na siebie oraz homogeniczność podłoża kulturalno-społecznego grupy wpływają jakoby na stopień zgodności między członkami grupy (m. in. w poglądach ich na role). W innym miejscu (rozdz. XVIII) autorowie kwestionują jako błędną praktykę wielu badaczy, polegającą na tym, że założywszy zgodność (jednomyślność) w zakresie pojmowania jakiejś roli społecznej próbują zróżnicowanie zachowania ludzi, zajmujących tę samą pozycję społeczną, tłumaczyć ich odmiennymi motywacjami, postawami czy cechami osobowościowymi. Zdaniem autorów u źródeł różnicy zachowania tkwi przede wszystkim właśnie odmienne pojmowanie danej roli, (s. 321). W rozdziałach XV—XVII, analizując „konflikt w zakresie roli”, tj. sytuację, kiedy osobnik zajmujący daną pozycję społeczną staje wobec dwu lub więcej nie dających się pogodzić oczekiwań pod swoim adresem, przeprowadzono interesujące rozróżnienie między jego „uprawnionym zobowiązaniem” (*legitimate obligation*) a „nieuprawnionym oczekiwaniem” (*illegitimate expectation*) jego otoczenia, które zawsze wywiera nań pewną presję. W konkluzjach tej części pracy autorowie przyznają, że nie ma dotychczas metod i technik umożliwiających takie poznanie człowieka w sytuacji konfliktowej, aby można było przewidzieć jego zachowanie się.

Omawiana tu praca jest dziełem ambitnym. Wedle autorów koncepcja roli ześrodkowuje centralne idee kilku nauk społecznych. Jedną z tych idei jest to, że zachowanie człowieka zależy do pewnego stopnia od oczekiwań, jakie on sam i jego otoczenie społeczne żywi pod jego adresem. Inną taką ideę stanowi pogląd, że umiejscowienie społeczne, czy pozycja w strukturze społecznej, wpływają na rodzaj społecznych stosunków, w które dany człowiek jest uwikłany, oraz wpływają na sposób wartościowania, jaki sam ten człowiek, i inni, stosują do jego zachowania. Wypadkową tych idei jest podstawowy pogląd, że zachowanie ludzkie jest po części funkcją pozycji, jaką indywidualum zajmuje, oraz funkcją oczekiwań, które inni wiążą z ludźmi zajmującymi tę pozycję. A skoro koncepcja roli odgrywa doniosłą rolę w naukach społecznych, zrozumiałą jest pogląd autorów na wartość sformułowań np. Lintona i Parsonsa, o których czytamy: „takie sformułowania mogą być użyteczne dla ogólnych modeli teoretycznych czy spekulatywnych i opisowych analiz, lecz ich użyteczność dla teoretycznie zorientowanych badań empirycznych jest problematyczna”, gdyż nie poddają się one weryfikacji czy odrzuceniu (s. 325). Krytykując zwłaszcza całościowy (*holistic*) sposób definiowania „roli”, autorowie proponują, aby dostrzegać „elementy składowe roli” oraz wykorzystywać w teore-

¹⁶ Zob. H. W. Riecken, G. C. Homans, *Psychological Aspects of Social Structure*, w pracy pod red. G. Lindzey, *Handbook of Social Psychology*, vol. II, Cambridge 1954.

tycznych rozważaniach składowe pojęcia definicji czy koncepcji roli. Autorowie zalecają odróżnić: faktyczne zachowanie jednostki zajmującej daną pozycję społeczną od jej zachowania oczekiwanego; konflikt między rolami — od konfliktu wewnątrz tej samej roli; wartościowanie jednostki przez innych, zgodne z normami stosowanymi wobec osób zajmujących daną pozycję społeczną — od wartościowania jednostki jako człowieka (*positional and personal evaluative standards*); nade wszystko zaś, odróżniać definiującego czy definiujących rolę, żywiącego oczekiwania czy żywiących oczekiwania — od abstrakcji, którą jest „społeczeństwo”.

Na tych postulatach nie kończy się ładunek myślowy dzieła. Zakwestionowanie przez autorów istnienia społecznej jednorodności w pojmowaniu ról połączone jest ze wskazaniem, że można w tym zakresie postawić przed empirycznymi badaniami szereg ciekawych problemów, dotyczących m. in. teorii formalnej organizacji społeczeństwa i teorii oddziaływania wzajemnego. Można też badać np. zagadnienie konformizmu postaw, zagadnienie konfliktu ról, zagadnienie nabywania ról w procesie socjalizacji człowieka oraz w związku z procesem kształtowania się jego pozycji społecznej, *etc.* Dalej, problematyka społecznej jednorodności co do ról wiąże się z zagadnieniem kontroli społecznej, gdyż zajmowanie określonych pozycji społecznych nakłada obowiązek czynienia zadość pewnym oczekiwaniom; wiąże się też z zagadnieniem pozytywnych i negatywnych sankcji społecznych. Wreszcie, problematyka społecznej jednorodności co do ról wiąże się z zagadnieniem warunków spójności społeczeństwa lub grupy.

Analiza przeprowadzona w rozdziałach VII—IX może być traktowana jako związana z „kulturą”; analiza w rozdziałach X—XII — jako badanie małych grup; rozważania rozdziału XIV należą do pogranicza psychologii i socjologii. Ponieważ zatem autorowie omawiają zjawiska leżące w różnych płaszczyznach, własne ich definicje i tezy, mimo iż są pochodzenia operacyjnego, mogą być z łatwością przeniesione na teren dyscyplin pokrewnych. Autorowie słusznie chyba mniemają, iż stworzyli załączki całkowitej, oryginalnej „teorii ról” (*role theory*)¹⁷. Ich systematyzatorsko-syntetyzująca praca stanowi niewątpliwie wkład w dzieło koncepcyjnego zbliżenia odrębnych dyscyplin społecznych.

I chyba zgodzić się trzeba, że dziś — w dobie rosnącego uświadomienia potrzeby syntetyzowania dorobku poszczególnych dyscyplin społecznych, w dobie prób budowania wspólnego tym dyscyplinom słownika — praca Grossa, Masona, McEacherna jest dziełem nader interesującym i pożytecznym.

Zbigniew A. Żechowski

Frederick B. Rea, *ALCOHOLISM — ITS PSYCHOLOGY AND CURE*, London 1956, The Epworth Press, ss. 143.

Książka składa się z dwóch części różniących się tematem, stylem, a nawet gatunkiem pisarstwa.

Część pierwsza pisana jest w tonie rzetelnej i ostrożnej relacji omawiającej problemy związane z alkoholizmem oraz zawiera opinie i wnioski z badań uczonych zajmujących się tymi problemami. Autor przytacza tu poglądy na temat przyczyn nałogowego alkoholizmu; rozróżnia konsumpcję alkoholu jako obyczaj społeczny, jako ucieczkę od trosk, jako sposób gaszenia pragnienia. Przytacza używane współcześnie definicje nałogowca i omawia ich niedociągnięcia, np. „Nałóg spowodowany narkotykiem jest to stan okreso-

¹⁷ Inną „teorię ról” przedstawia T. R. Sarbin w pracy *Role Theory* (zob.: G. Lindzey Ed., *Handbook of Social Psychology*, vol. I.).